

XAVIER MORENO JULIÁ
(UNIwersytet ROVIRA I VIRGILI W TARRAGONIE, HISZPANIA)*

Włosi w wojnie domowej w Hiszpanii (1936–1939)¹

Streszczenie. Osiemdziesiąt lat po rozpoczęciu wojny domowej w Hiszpanii (1936) nie można zapomnieć o zaangażowaniu w niej Włochów, ponieważ stanowili oni najważniejszy zagraniczny kontyngent kombatantów (tak liczny jak Marokańczycy). W studium przeanalizowano kilka elementów w celu zrozumienia wagi uczestnictwa Włochów w tym konflikcie. Po pierwsze, co historiografia mówi o tej kwestii. Po drugie, wielkość interwencji po stronie generała Franco (ludzie, dezercje, szczególnie Dywizja Littorio, straty, wysłany materiał wojskowy, działania sanitarne i hiszpański dług), a z drugiej strony – w obozie Frontu Ludowego (Batalion Włoski przekształcony w Batalion „Giuseppe Garibaldi”, a ostatecznie w Dywizję jego imienia). Po trzecie, uczestnictwo w walkach: z jednej strony zmagania po stronie Franco (70–80 tys. osób walczyło w ramach bardzo skomplikowanych i zmieniających się struktur wojskowych) i z drugiej – po stronie republikańskiej (3400 osób w Brygadach Międzynarodowych). Wspomniano najważniejsze operacje wojskowe wojny, w których brali udział Włosi.

Słowa kluczowe: hiszpańska wojna domowa (1936–1939), udział Włochów, Włosi po stronie nacjonalistów, Włosi po stronie republikańskiej.

* Xavier Moreno Juliá (Barcelona, 1960), laureat Państwowej Nagrody Badawczej (Premio Nacional de Investigación) w Hiszpanii. Jego dysertacja zdobyła Nadzwyczajną Nagrodę za Doktorat (Premio Extraordinario de Doctorado) Uniwersytetu w Barcelonie de España. Jego trzy najważniejsze książki to: *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941–1945*, Barcelona 2004, dziewięć wydań, w tym w języku polskim (*Błękitna Dywizja. Krew Hiszpanów przelana w Rosji*, Żelów 2009) i angielskim (Brighton–Chicago–Toronto 2015; dwa wydania); *Hitler y Franco: diplomacia en tiempos de guerra, 1936–1945*, Barcelona 2007, oraz *Legión Azul y Segunda Guerra Mundial: hundimiento hispano-alemán en el Frente del Este, 1943–1944*, Madrid 2014. Jest autorem licznych artykułów w publikacjach hiszpańskich, niemieckich, węgierskich, francuskich, polskich i rosyjskich. Wykładał w London School of Economics (2005) i Royal Military Academy Sandhurst (2007). Wielokrotnie brał udział w konferencjach organizowanych w Polsce, kraju, na temat którego pisał do prasy hiszpańskiej (X. Moreno Juliá, *Polonia Vs. Unión Europea*, „La Razón”) i który postrzega jako swoją drugą ojczyznę. E-mail: xavier.moreno@urv.cat.

¹ Dziękuję dr. Bartoszowi Kaczorowskiemu za możliwość uczestniczenia w tym wspólnym dziele.

Uwagi historiograficzne

Nie jest łatwo rozmawiać na temat wojny domowej w Hiszpanii. Po tylu książkach napisanych na jej temat przetrwało wiele mitów (i co za tym idzie, przeinaczeń) trudnych do wyeliminowania². Przede wszystkim mit walki strony „dobrej” ze „złą”. Dlatego nie należy zapominać, że 80 lat to w dalszym ciągu za mało, by móc przeanalizować, niezależnie od uczuć i uprzedzeń, wydarzenie tak wielkiej wagi. Dla historyka zaś trudnością jest odejście od swej osobistej sytuacji naznaczonej w dużym stopniu przez losy jego przodków. Stąd hiszpańska historiografia wojny domowej żyje cały czas według parametrów wojennych, tzn. jedna część należy do obozu republikańskiego, druga – do narodowego. Między nimi mozolnie powstaje skromny sektor „historiografii trzeciej drogi”, który wojnę domową postrzega przede wszystkim jako tragiczny fakt historyczny. Nie biorą go jednak pod uwagę pozostałe dwie grupy, z których każda widzi w nim przeważnie łagodniejszą formę przeciwstawnego obozu. To powiedziawszy, należy stwierdzić, że wojna domowa nie była walką dobrych ze złymi: po obu stronach były tragiczne postaci, które przelewały krew swoją i sobie podobnych. Ale niezależnie od opinii, jaką my, historycy, mamy na temat hiszpańskiej wojny domowej, skoncentrujmy się w tym artykule na pierwszorzędnej pomocy, jaka została udzielona jednej ze stron przez Włochy Benito Mussoliniego.

Rola Włoch w wojnie domowej została przeanalizowana w fundamentalnym dziele Alberto Rovighiego i Filippo Stefaniego, *La partecipazione italiana alla Guerra Civile Spagnola (1936–1939)*, opublikowanym przez Urząd Historyczny (Ufficio Storico) sztabu generalnego armii włoskiej w latach 1993–1994, w dwóch częściach składających się łącznie z czterech tomów: dwóch tekstu i dwóch aneksów. Pierwsza część obejmuje okres od lipca 1936 r. (początek wojny) do grudnia 1937 r. (zdobycie Santanderu przez obóz narodowy i początek bitwy pod Teruelem). Jej pierwszy tom (556 stron) składa się z 16 rozdziałów, z których pierwszy przedstawia sytuację Hiszpanii przed wybuchem konfliktu, a drugi – ówczesną sytuację międzynarodową. Drugi tom (733 stron) zawiera 166 dokumentów i dziewięć aneksów do nich.

Druga część obejmuje lata 1938–1939, choć zaczyna się kilka dni wcześniej: wraz z rozpoczęciem bitwy pod Teruelem (15 grudnia 1937 r.). W niej, w tomie trzecim, przedstawiono drugą fazę wojny, od rozdziału 17 do 30, z tym że w rozdziale 28 zawarto bardzo interesujące refleksje, w rozdziale 29 – podsumowanie akcji włoskiej, a w 30 – jej ocenę. Wreszcie tom czwarty (596 stron) oferuje 130 dokumentów i 19 aneksów. W sumie 1100 stron tekstu i pozostałe 1300 dokumentacji³.

² Szerzej na ten temat: E. Moradiellos, *1936. Los mitos de la Guerra Civil*, Barcelona 2004.

³ A. Rovighi, F. Stefani, *La partecipazione italiana alla Guerra Civile Spagnola (1936–1939)*, Roma 1993–1994.

Poza tym nadzwyczajnym dziełem encyklopedycznym dysponujemy klasyką *par excellence*. Odnoszę się w ten sposób do pracy amerykańskiego hispanisty Johna F. Coverdale'a: *Italian Intervention in the Spanish Civil War*. Oparta na włoskich, hiszpańskich i brytyjskich materiałach archiwalnych oraz francuskich, niemieckich i portugalskich zbiorach dokumentów jest, krótko rzecz ujmując, pozycją znakomitą⁴. Profesor uniwersytetów Princeton, Wisconsin, Chicago, Navarra oraz Pontificia Università Lateranense (Rzym), jak również Seton Hall University (South Orange, New Jersey), jest członkiem Opus Dei⁵. Jego prace obejmują szerokie spektrum: podatki, katolicką naukę społeczną, XIX-wieczne wojny karlistowskie, włoską interwencję w wojnie domowej⁶ i transformację ustrojową z frankizmu do demokracji (*Transición*). W odniesieniu do omawianego dzieła należy podkreślić, że wszystkie cztery aneksy w nim zamieszczone są kluczowe dla zrozumienia znaczenia włoskiej interwencji: tekst porozumienia włosko-hiszpańskiego z 28 września 1936 r. (A, s. 367–369), relacja dowództwa CTV na początku bitwy pod Guadalajarą (B, s. 370–371), dokument, który wylicza całość wojsk lądowych wysłanych do Hiszpanii (C, s. 372), oraz ten, który określa włoskie straty poniesione podczas wojny i ich zróżnicowanie według terytorium pochodzenia żołnierzy (D, s. 373–375)⁷.

Po niemającej sobie równych pracy Coverdale'a było jeszcze kilka gorszych. Jedną z pierwszych była książka José Luisa de Mesy z 1994 r., która analizuje hiszpańską dokumentację wojskową⁸, jedną z ostatnich zaś była praca z 2010 r. autorstwa Carlosa Muriasa, Carlosa Castañóna y José Marii Manrique – odpowiednio magistra prawa, dziennikarza i żołnierza. W niej nie ma śladu kwerendy archiwalnej, ale 82 strony aneksów i map znakomitej jakości podnoszą jej wartość⁹.

To jednak nie wszystko. Szlaki przetarła książka José Luisa Infiesty Péreza, który w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych prowadził prace na podstawie nielicznych źródeł archiwalnych (archiwa wojskowe były wówczas otwarte jedynie dla uprzywilejowanych), ale za to bazując na obfitych relacjach osobistych. Fakt, że musiał podpisywać się pseudonimem (José Luis Alcofar Nassaes), uświadamia, do jakiego stopnia jego prace mogły przysporzyć mu problemów.

⁴ Opublikowana przez Princeton University Press w 1975 r., została przetłumaczona na hiszpański jako *La intervención fascista en la Guerra Civil española*, Madrid 1979.

⁵ Wskutek awersji wobec Opus Dei lub wobec jego zasad niektórzy historycy próbują przemilczeć dzieło Coverdale'a, ale z racji, że jest ono fundamentalne, powinni do niego sięgnąć.

⁶ Oprócz cytowanej książki również artykuły: *I primi volontari italiani nell'esercito di Franco*, „Storia Contemporanea”, Il Mulino (Bologna) II, 1971, vol. III, s. 545–554; oraz *The Battle of Guadalajara*, „Journal of Contemporary History” 1974, vol. I, s. 53–75.

⁷ J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 367–375.

⁸ Dokumentacja ta kiedyś była dostępna w Madrycie (Servicio Histórico Militar), obecnie w Ávili (Archivo General Militar). J.L. de Mesa, *El regreso de las legiones (La ayuda militar italiana a la España nacional, 1936–1939)*, Granada 1994.

⁹ C. Murias, C. Castañón, J.M. Manrique, *Militares italianos en la Guerra Civil española. Italia, el fascismo y los voluntarios en el conflicto español*, Madrid 2010.

Ale Infesta wraz z innymi historykami z Barcelony niezwiązanymi ze światem akademickim uczynili ze swojego czasopisma „Historia y Vida” (nestor wśród periodyków historycznych w Hiszpanii), w szczególności z sekcji „Listy od czytelników”, wartość, którą doceniło niewielu naszych historyków. W nim centralnym tematem była wojna domowa i oczywiście interwencja włoska, w której Infesta się specjalizował. Pytania zwykle były wymagające, a odpowiedzi zawsze pełne erudycji¹⁰.

Niedawno (wiosną 2016) ukazała się książka historyka Javiera Rodrigo z Universidad Autónoma de Barcelona, roszcząca sobie pretensje do bycia definitywną. Została oparta na bazie rozległej dokumentacji i imponującej bibliografii. Autor jednakże popada w częste dygresje, które łamią ciąg chronologiczny, i rezygnuje z czytelnej narracji działań zbrojnych do tego stopnia, że pewne operacje wojskowe pomija. W ten sposób pozbawia dzieła czegoś istotnego. Również tytuł jest mylący¹¹. W przedmowie zaś prof. Ferran Gallego daje wyraz przesadnej estymy wobec autora, nazywając jego dzieło najlepszym studium włoskiej interwencji w Hiszpanii¹².

Dysponujemy także opracowaniami regionalnymi na temat interwencji włoskiej w wojnie domowej, w tym niektórymi wyróżniającymi się, jak np. praca Juana José Negreiry Paretsa na temat Balearów¹³. Negreira Parets (ur. w Palmie w 1957 r.) był redaktorem kolekcji *Fuentes Documentales de la Guerra Civil en Baleares* i jest najlepszym specjalistą tego tematu. Co więcej, choć autor nie jest profesorem uniwersyteckim (taka sytuacja smuci), jest jednym z najlepszych historyków epoki najnowszej (XIX–XX w.) w odniesieniu do Balearów. Ponieważ pisze on nie tylko w dialekcie balearskim, lecz także po hiszpańsku, wielokrotnie cierpiał (słowo adekwatne) z powodu ataków ze strony nacjonalistycznej historiografii balearskiej. Historiografii, która za ostrze swej włóczni obrała zakonnik: mnicha benedyktyńskiego Josepa Massota Muntanera. Ojciec Massot pisze jedynie po katalońsku i stanowczo traktuje tych, którzy nie odpowiadają jego parametrom ideologicznym, jak to było w przypadku Negreiry Paretsa¹⁴. Warto również

¹⁰ Udzielił mi bezinteresownej pomocy na początku mojej pracy jako historyka, za co zawsze pozostanę wdzięczny. Ponadto był autorem innych publikacji, które wniosły znaczny wkład do rozwoju nauk historycznych: *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra Civil*, Valladolid 1998; *Algunas precisiones sobre la intervención italiana y alemana en la Guerra de España*, [w:] *Azul y rojo: imágenes de la Guerra Civil española*, Madrid 1999; *Un hecho desconocido en la batalla de Guadalajara*, Barcelona 1994; *Ocupación de Guadalajara por los italianos en marzo... de 1939*, Barcelona 1995; oraz *Algunas aportaciones al conocimiento de la batalla de Guadalajara*, Madrid 1999.

¹¹ J. Rodrigo, *La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936–1939*, Madrid 2016.

¹² („Fascismo, violencia, imperio y guerra”), s. 15–27. Na stronach 20–21 podkreśla on: „To, co czytelnik ma w swoich rękach, nie ogranicza się do bycia jeszcze jednym studium czy też lepszą analizą włoskiej interwencji w wojnie domowej w Hiszpanii. Oczywiście, tym również jest. Ale...”.

¹³ J.J. Negreira Parets, *Mallorca 1936. La sublevación militar y el desembarco republicano*, Palma 2006; *Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra Civil en Baleares*, Palma 2006; *Cabrera 1936. El paraíso roto*, Palma 2007.

¹⁴ Fakt przedstawiony autorowi w piątek, 8 IV 2016 r. Massot jest osobą powszechnie znaną na poziomie instytucjonalnym.

przy okazji wspomnieć, że opisując akcję włoską na Balearach, Rodrigo cytuje Massota, pomija jednakże pracę Negreiry¹⁵.

Przejdźmy teraz od historiografii do historii. W tym przypadku pierwszorzędne znaczenie mają źródła, które wyszły spod ręki Galeazzo Ciano, ministra spraw zagranicznych i zięcia Mussoliniego, który przyplącił życiem głos oddany 25 lipca 1943 r. przeciwko teściowi. Dzieło to przeszło przez wiele nieprzewidzianych okoliczności, m.in. przez możliwy retusz w wykonaniu autora, kiedy sprawy zaczęły się układać źle dla Włoch i osobiście dla niego. Ciano był człowiekiem bardzo inteligentnym, zresztą podobnie jak Mussolini. Jak przystało na Włocha, sentymentalizm odgrywał wielką rolę w jego życiu, lecz to nie z tego powodu odrzucił okrucieństwo. Jest faktem, że po ucieczce do Szwajcarii w 1944 r. jego żona Edda oddała za pieniądze oryginały „Dziennika” agencji United Press (więzy małżeńskie Eddy i Ciano były dość luźne, a ona sama po śmierci męża żyła w związku z włoskim komunistą). W Hiszpanii „Dziennik” został po raz pierwszy opublikowany w 1946 r. pod redakcją José Janésa w jego wydawnictwie Los Libros de Nuestro Tiempo¹⁶. Wiele lat później, w 2004, wydawnictwo Crítica (Grupo Planeta) wydało uzupełnioną wersję książki, która w przeciwieństwie do poprzedniej edycji zawierała odniesienia do Hiszpanii i Franco, usunięte wcześniej przez cenzurę¹⁷.

Ponadto Ciano zostawił nam także inne fundamentalne dzieło: *L'Europa verso la Catastrofe*¹⁸, które ujawnia informacje na temat Hiszpanii i których treść w odróżnieniu od „Dziennika” nie była zmanipulowana. W nim zostały zebrane szczegóły dotyczące codziennej pracy dyplomatycznej i z pewnością zaskakuje to, że nie jest to pozycja często cytowana¹⁹.

Interwencja w liczbach

Włochy w wojnie domowej w Hiszpanii odegrały fundamentalną rolę, co było głównie zasługą Mussoliniego. Powstały liczne biografie jego osoby, pośród których wyróżniają się te autorstwa Brytyjczyka Martina Clarka²⁰ i Australijczyka Richarda J.B. Boswortha²¹. W nich przedstawiony został kompletny portret psychologiczny. Ponadto poza dziełami historiograficznymi do poznania myśli Mussoliniego i jego działalności możemy posłużyć się „Dziennikiem” Ciano. Osobowość Mussoliniego została również zobrazowana w 1932 r. w odpowiedziach,

¹⁵ J. Rodrigo, *op. cit.*, s. 342–355.

¹⁶ José Janésowi my, hiszpańscy historycy, zawdzięczamy wiele, choć przez niewiedzę lub uprzedzenia mówimy o tym bardzo mało. G. Ciano, *Diario*, Barcelona 1946.

¹⁷ Idem, *Diarios, 1937–1943*, Barcelona 2004.

¹⁸ W Polsce bardziej znane w angielskiej wersji *Ciano's diplomatic papers*, ed. M. Muggeridge, London 1948. [przyp. tłumacza].

¹⁹ G. Ciano, *Europa hacia la catástrofe*, Barcelona 1949.

²⁰ M. Clark, *Mussolini. Personalidad y poder*, Madrid 2007.

²¹ R. Bosworth, *Mussolini*, Barcelona 2003.

jakich udzielił on Emilowi Ludwigowi. Był człowiekiem inteligentnym, miał poczucie sensu historii (i *de facto* życia) w zgodzie z *finis* Oswalda Spenglera²²: według jego przekonania narody mają pory roku („ich wiosny i lata się powtarzają”) i kończą, umierając²³.

Zaraz po ustanowieniu Drugiej Republiki w Hiszpanii²⁴, 21 maja 1931 r. Mussolini napisał 12 aforyzmów przeciwko niej²⁵. Niechęć, jaką do niej odczuwał, zaprowadziła go do zaangażowania się w dwie z trzech prób jej obalenia. Pierwsza z kwietnia 1932 r., kiedy na prośbę monarchistów Włochy zgodziły się wysłać broń i amunicję. Jednakże konspiracja organizowana przez generała José Sanjurjo zakończyła się klęską²⁶. I druga w 1934 r., już po zwycięstwie wyborczym konserwatystów, kiedy Mussolini zaakceptował wysłanie broni dla celów konspiracji, która miała się rozpocząć w ciągu roku. Skończyło się na niczym, poza wytrenowaniem 50 karlistów²⁷ w Libii i wysłaniem 500 tys. peset²⁸, jednej trzeciej tego, co obiecano²⁹. Mimo to zdawano sobie sprawę, że prezydent Republiki, Manuel Azaña wbrew swoim „jakobińskim” poglądom (Izquierda Republicana – partia Lewica Republikańska) odczuwał sympatię wobec Włoch i Mussoliniego, jak wyjawiał ambasadorowi. Jednakże prawdą jest, że w swych pamiętnikach Azaña o tym fakcie właściwie nie wspomina³⁰.

Przedstawienie włoskiej interwencji w Hiszpanii zacznijmy od ludzi. W 1985 r. Javier Tusell i jego żona Genoveva García Queipo de Llano zasygnalizowali uczestnictwo prawie 80 tys. Włochów: 73 tys. w wojskach lądowych i 5700

²² O. Spengler, *La decadencia de Occidente*, Madrid 1958. Dzieło w dwóch tomach, pierwszy wydany w 1918 r., drugi w roku 1923. Według autora cała kultura była elementem organicznym, która analogicznie do istot żywych przechodziła przez cykle młodości, dojrzewania, rozkwitu i umierania. Teorię tę określa się mianem biologizmu historycznego.

²³ E. Ludwig, *Conversaciones con Mussolini*, Barcelona 1979, s. 69.

²⁴ Od 14 IV 1931 do 18 VII 1936 r. w całej Hiszpanii, a w jej części aż do 1 IV 1939 r.

²⁵ W piątym pisał: „Republika hiszpańska nie jest rewolucją, jest plagiatem. Plagiatem z opóźnieniem 150-letnim”, odnosząc się do 1789 r. we Francji. M. Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Barcelona 2003, s. 31 i 35.

²⁶ *Ibidem*, s. 40. Sanjurjo miał być przywódcą powstania z lipca 1936 r., ale zginął w wypadku lotniczym, próbując przedostać się z Portugalii do Hiszpanii.

²⁷ Zwolennicy niewprowadzonej na tron gałęzi Burbonów. Ich powstania doprowadziły do trzech wojen domowych w XIX w.

²⁸ Obecnie równowartość 3000 euro.

²⁹ M. Heiberg, *op. cit.*, s. 41.

³⁰ Według I. Saza Camposa, *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931–1936)*, Valencia 1986, s. 152 i 153, 22 IV 1936 r. ambasador Orazio Pedrazzi napisał: „Dzisiaj rano odbyłem rozmowę z Azañą. Ciepło wypowiedział się na temat swoich sympatii dla Włoch i *prawdziwie wspaniałego dzieła* Duce. Zapewnił mnie, że choć Hiszpania powinna zostać wierna podpisanym zobowiązaniom, nigdy nie podejmie się niczego, co mogłoby wskazywać na postawę antypatii wobec naszego kraju”. Azaña napisał bardzo mało na temat Mussoliniego. Szerzej: *Diarios* zarówno w wersji fragmentarycznej (lata 1932 i 1933, Barcelona 1997), jak i pełnej (Barcelona 2000).

w lotnictwie³¹. Ale wówczas minęło już dziesięć lat od momentu, gdy Coverdale podał bardzo dokładną liczbę 72 827 ludzi, w tym 43 181 regularnego wojska i 29 646 milicji faszystowskiej. Zważywszy, że w tej liczbie nie znalazło się 1500 ludzi, którzy zostali wysłani, zanim Włochy uznały rząd Franco, powinna ona wzrosnąć do 74 327 ludzi (44 681 żołnierzy i 29 646 milicjantów)³². Oznacza to, że wojskowi mieli przewagę: 60% do 40%³³. Należy jednak podkreślić, że wszyscy nie walczyli równocześnie (podobnie było w przypadku Niemców). Jak zauważył Stanley Payne, przeważnie nie było ich więcej niż 35 tys. na raz i tylko w ciągu dwóch miesięcy ich liczba oscylowała wokół 50 tys.³⁴

Dezercje były rzadkie: 336, tzn. 0,5% całego kontyngentu. W większości były one udziałem wojska (264), podczas gdy w przypadku milicji 72 (procentowo odpowiednio: 0,6% i 0,2%, co pokazywało faszyzm w dobrym świetle, trzykrotnie lepszym niż *Reggio Essercito*). Jeśli chodzi o podział na poszczególne lata, 132 ludzi zdezerterowało w 1937 r., 128 w 1938 r. i 75 w ciągu trzech miesięcy 1939 r. O jednym nic nie wiadomo³⁵.

Bez wątplenia żołd miał wpływ na decyzję o zgłoszeniu się do wojska, do której w przypadku oficerów dochodziła perspektywa awansu³⁶. Generał otrzymywał premię 3564 lirów w chwili wyjazdu i drugą taką samą po upływie czterech miesięcy. Pułkownik dostawał dwie wypłaty po 1767 lirów, a porucznik na początku 1060 i 707 po czterech miesiącach. Ponadto oferowano dodatki do dziennego wynagrodzenia: 192 lirów w przypadku generała, 100 pułkownika, 73 porucznika, 27,5 sierżanta i 20 szeregowego³⁷. Żołnierze otrzymywali także świadczenia przyznane za kampanię w Etiopii³⁸.

Przypadek Dywizji Littorio był inny. Jej żołnierze mieli średnio 26–27 lat, czyli więcej niż w przypadku innych jednostek. Miesiąc przed przybyciem do Hiszpanii pracowali jako statyści w filmie *Scipione l'Africano*, wielkiej produkcji tamtej epoki. W związku z wysoką średnią wieku planowano wysłać ich do Afryki jako straż tylną, w końcu jednak całą wysłano do Hiszpanii, bez pytania się jej żołnierzy o zgodę³⁹.

Liczba Włochów walczących w Hiszpanii była podobna do liczby Marokańczyków (między 70 i 80 tys., według różnych autorów) i wyższa od Niemców

³¹ X. Tusell, G. García Queipo de Llano, *Franco y Mussolini. La política española durante la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona 1985, s. 19.

³² Obliczenia autora. J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 372.

³³ Obliczenia autora.

³⁴ S.G. Payne, *Franco y Hitler. España, Alemania, la Segunda Guerra Mundial y el Holocausto*, Madrid 2008, s. 39.

³⁵ F. Minniti, *Italiani in Spagna. I disertori del Corpo Truppe Volontarie*, [w:] *Fascismo e Fran-chismo. Relazioni, immagini, rappresentazione*, ed. G. di Febo, R. Moro, Soveria Mannelli 2005, s. 61.

³⁶ J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 174.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, s. 175.

(między 16 500 i 18 000, ale w danym momencie nie więcej niż 6500) i Portugalczyków (od 8 tys. do 10 tys.). W obozie Franco byli także obecni Irlandczycy i przedstawiciele innych narodów, ale już znacznie mniej liczni⁴⁰. Naprzeciw nim stanęło siedem Brygad Międzynarodowych, łącznie 36 tys. ludzi pochodzących z ponad 50 krajów⁴¹. Spośród nich 3300 było Włochami⁴².

Jeśli chodzi o straty, to odsetek poległych był wyższy w przypadku milicji (6%) niż wojska (4,5%). Ginęli także przedstawiciele lotnictwa i marynarki, chociaż w mniejszym stopniu. W ten sposób spośród 3819 ludzkich istnień, które zostały poświęcone przez Włochy dla sprawy narodowej, 3601 pochodziło z wojsk lądowych (1824 żołnierzy i 1777 milicji), 180 z lotnictwa i 38 z marynarki⁴³. Jeśli chodzi o kwestię pochodzenia, najwyższy odsetek poległych zanotował region Abruzji i Molise na południu: 3%. Na drugim biegunie byli ci z północy: z Wenecji Julijskiej i Zary – tylko 0,5%⁴⁴. Jak zaznacza Coverdale, $\frac{2}{3}$ poległych pochodziło z Włoch południowych, choć na tych obszarach żyła jedynie trzecia część populacji kraju. Szczególnie było to widoczne w przypadku Sardynii, którą zamieszkiwało jedynie 2,4% ludności Włoch, a aż 8,3% poległych było Sardyńczykami⁴⁵. Innymi słowy, Franco otrzymał wsparcie głównie ze strony biednych Włoch.

Ranni stanowili trzykrotność liczby poległych: między 11 a 12 tys.⁴⁶ Pozycja ta ma szczególne znaczenie, jeśli porówna się ją z przypadkiem hiszpańskim, gdzie jeden poległy przypadał na pięciu rannych. Pokazuje to koszt *guerra celere* i wysokiego stopnia podatności na niebezpieczeństwo⁴⁷. Włochy opłaciły swą interwencją w Hiszpanii stratami, które oscyływały między 20 a 22% składu osobowego⁴⁸. Dla porównania, poległych Niemców było 300, a Sowietów 200⁴⁹, czyli odpowiednio mniej niż 1/10 i 1/20 strat włoskich.

⁴⁰ Według Ángela Viñasa doliczono się zaledwie 2490 dokumentów identyfikacji. Á. Viñas, *Los apoyos exteriores, palancas de la victoria y de la derrota*, [w:] *En el combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, ed. Á. Viñas, Barcelona 2012, s. 259.

⁴¹ E. Moradiellos, *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil española*, Barcelona 2001, s. 112–113. Jak informuje autor, walczyli oni jako siła uderzeniowa prawie we wszystkich wielkich bitwach wojny, dopóki rząd Juana Negrina nie zdecydował o ich wycofaniu, licząc, że w ten sposób zmusi wroga do uczynienia tego samego z Włochami i Niemcami. Ich poziom dyscypliny był wysoki, ponad połowa składu odniosła rany, a 10 tys. poległo.

⁴² Liczba niższa od udziału Francuzów (10 000), Niemców i Austriaków (po 5000) oraz Polaków (4000–5000), ale wyższa od Amerykanów (2800), Brytyjczyków (2000), Czechów i Słowaków (łącznie 1500) i Jugosłowian (1200).

⁴³ J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 373, wyliczenia autora.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 375 (aneks D, B. Cuadro, *Italianos muertos en España por región y provincia de origen*).

⁴⁵ *Ibidem*, s. 174.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 373.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ S.G. Payne, *op. cit.*, s. 64.

Na poziomie materialnym istniały różnice zdań między historykami odnośnie do liczby samolotów wysłanych przez Włochów. Tusell i Queipo de Llano obliczyli, że było ich ponad 600 (400 myśliwców i 200 bombowców), liczbę tę Payne podniósł jednak do 700, a Viñas doprecyzował na 762⁵⁰. Jeśli wrócimy do Coverdale'a, liczba będzie wynosiła 759: 414 myśliwców (376 Cr 32, 28 Ro 41 i 10 innych), 213 bombowców (100 S 79, 84 S 81, 16 Ca 310 i 13 Br 20), 68 samolotów rozpoznawczych, 44 szturmowych i 20 hydroplanów⁵¹. Wydaje się, że Fiat CR. 32, „Chirri” był najczęściej używanym myśliwcem w obozie frankistowskim⁵².

Jeśli chodzi o pilotów, więcej niż $\frac{2}{3}$ z nich służyło w ramach szybkiej rotacji i byli podstawowym kontyngentem powietrznym Franco w ostatnich fazach wojny⁵³. Włochy zaferowały również konkretną pomoc – bardzo istotną – ze strony swojej floty: zarówno jeśli chodzi o statki transportowe, jak i łodzie podwodne, szczególnie w Cieśninie Gibraltarskiej i naprzeciw Majorcki⁵⁴.

Co się zaś tyczy uzbrojenia, Włosi wysłali 1801 armat, 1426 moździerzy, 3436 karabinów maszynowych, 157 czołgów, 6791 pojazdów silnikowych. Do tego należy dodać 320 mln nabojów i 7,7 mln pocisków artyleryjskich⁵⁵. Warto podkreślić, że żołnierski ekwipunek podlegał stopniowemu ulepszeniu i pod koniec wojny domowej używano tego samego, który będzie służył także w II wojnie światowej, włącznie z hełmami⁵⁶.

Jeśli chodzi o kwestie sanitarne, Włosi zorganizowali dwa wielkie szpitale na tyłach z siedzibą w Valladolid i Saragossie z ponad tysiącem łóżek każdy, i kilka mniejszych w Sorii, Palencii, Calatayud (Saragossa), Vitorii i Pampelunie. Dysponowali także trzema pociągami szpitalnymi⁵⁷.

Włochy udzieliły generałowi Franco większej pomocy niż Niemcy także w aspekcie materialnym⁵⁸. Wartość finansowa włoskiej pomocy przekraczała 355 mln dolarów i została udzielona „na hojnych warunkach kredytowych”,

⁵⁰ X. Tusell, G. García Queipo de Llano, *op. cit.*, s. 19; S.G. Payne, *op. cit.*, s. 64; Á. Viñas, *op. cit.*, s. 260.

⁵¹ J.F. Coverdale, *op. cit.*, Cuadro 7 (*Material de guerra italiano enviado a España. Julio de 1936 – marzo de 1939*), s. 347.

⁵² Lepszymi samolotami były tylko sowieckie Polikarpowy I-15 („Chato”) i I-15 bis („Súperchato”) oraz najbardziej zaawansowane I-16 („Mosca”), które otrzymała Republika.

⁵³ S.G. Payne, *op. cit.*, s. 63.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ J.F. Coverdale, *op. cit.*, Cuadro 7, s. 347. Według J.L. de Mesy (*op. cit.*, s. 171–174) rebelianci otrzymali również 5255 karabinów maszynowych i 219–305 karabinów. Ponadto 4782 ciężarówek, 1189 motocykli, 896 przyczep i 801 traktorów (*ibidem*, s. 174).

⁵⁶ *Ibidem*, s. 174.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Niemcy rozszerzyły swoją pomoc na podstawie operacji „Otto”: 29 VII wylądowały w Tetuanie pierwsze samoloty transportowe Junkers-52. W ciągu dwóch następnych tygodni przybyło ich jeszcze 19 oraz sześć myśliwców. Dnia 6 XI rozpoczął swe działania Legion Condor, jednostka powietrzna, w skład której weszło 92 samolotów i 3900 ludzi. W przeciwnym obozie kluczową rolę odegrał Związek Sowiecki. Moskwa wysłała 800 samolotów i 332 czołgów. S.G. Payne, *op. cit.*, s. 50 i 64.

a w dodatku po zakończeniu wojny Mussolini zredukował ten dług o 33% (Hitler także to uczynił, ale w mniejszym stopniu)⁵⁹. Ze strony wszystkich innych państw Franco otrzymał 76 mln dolarów w ramach pomocy wojskowej i dostaw⁶⁰. Łącznie ok. 646 mln dolarów w produktach i usługach z zagranicy, w większości na zasadzie kredytu. Oznacza to, że Włochy pokryły 55% tej pomocy⁶¹.

Walka

Między lipcem 1936 r. a marcem 1939 r. przybyło do Hiszpanii ok. 75 tys. Włochów. W dniu 15 grudnia 1936 r. włoskie siły wyruszyły na front. Były zorganizowane w trzy dywizje pod nazwą Włoska Misja Wojskowa w Hiszpanii (Missione Militare Italiana in Spagna, MMIS) i pod dowództwem szefa Służby Informacji Wojskowej (Servizio Informazione Militari, SIM), generała Mario Roatty (*alias* „komendant Colli” i „generał Mancini”). Już w styczniu 1937 r. zostało utworzone Zgrupowanie Czerwonych Koszul „23 marca” (Raggruppamento CC.NN. „XXIII Marzo” – imię nawiązywało do daty utworzenia w 1919 r. Fasci Italiani di Combattimento) – mieszanki ochotników faszystowskich i żołnierzy. Nieco później, po zakończeniu kampanii pod Málagą 17 lutego doszło do zmiany w strukturze sił, do których dołączyła jedna dywizja wojska regularnego i całość uzyskała nazwę Korpus Oddziałów Ochotniczych (Corpo Truppe Volontarie, CTV)⁶².

Skład CTV był całkowicie włoski, a jego ewolucja przedstawia pewien stopień skomplikowania. Na początku składał się on z trzech dywizji milicji: Dio lo Vuole! („Bóg tak chce!”, generał Edmondo Rossi), Fiamme Nere („Czarne Płomienie”, generał Amerigo Coppe) i Penne Nere („Czarne Strzały”, generał Luigi Nuvoloni), ponadto z jednostki mieszanej Raggruppamento CC.NN. „XXIII Marzo” oraz Dywizji Littorio (generał Annibale Bergonzoli). Tylko ta ostatnia była całkowicie zmechanizowana i dysponowała sprzętem przeciwlotniczym⁶³.

W następnych miesiącach 1937 r. trzy dywizje milicji zostały zredukowane do dwóch, a w październiku do jednej. Z początkiem 1938 r. Raggruppamento zostało przyłączone do Dywizji Fiamme Nere i utworzyło w ten sposób Dywizję CC.NN. „XIII Marzo Fiamme Nere”. Następnie dywizja milicji została wycofana z frontu i zastąpiona przez trzy brygady mieszane (włosko-hiszpańskie): Frece Nere („Strzały Czarne”), Frece Azzurre („Strzały Niebieskie”), Frece Verdi

⁵⁹ Niemiecka pomoc jest szacowana na 215 mln, dużo poniżej włoskiej. *Ibidem*, s. 65.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Z kolei Republika zapłaciła z góry ponad 800 mln dolarów. Do tej liczby należy dodać kredyt w wysokości 230 mln dolarów udzielony przez ZSRR w 1939 r. na zakup sprzętu wojskowego. *Ibidem*, s. 64.

⁶² W skład CTV wchodziło 1922 oficerów, 3768 podoficerów i 32560 żołnierzy. Berti uzyskał posiłki w postaci 4000 żołnierzy i 96 oficerów. Równolegle we Włoszech szkolono 6000 żołnierzy i 200 oficerów. J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 372 (Apéndice C). Na temat struktury w CTV *vide*: A. Rovighi y F. Stefani, *op. cit.*, Roma 1993 i 1994.

⁶³ J.F. Coverdale, *op. cit.*, s. 169–170.

(„Strzały Zielone”). Po jakimś czasie zostały przekształcone w dywizje (w marcu Frece Nere, w listopadzie Frece Azzurre i Frece Verdi)⁶⁴.

Siły te walczyły na dziewięciu podstawowych frontach i poza pierwszym (Baleary) pozostawały pod dowództwem generałów CTV: Mario Roatty, Ettore Bastico, Mario Bertiego y Gastone Gambary, w następującej kolejności:

- pierwszy front: Baleary (27 sierpnia – 20 września 1936 r.) – pod dowództwem faszysty i poszukiwacza przygód Arconovaldo Bonaccorsiego (*alias* „hrabia Rossi”), który stosował terror;
- drugi front: Malaga (5–14 lutego 1937 r., Roatta) – zwycięstwo, które mogło zostać lepiej wykorzystane przy większej ambicji dowództwa;
- trzeci front: Guadalajara (8–22 marca 1937 r., Roatta) – wielka klęska, którą spowodowało kilka czynników: zbyt duża pewność siebie i pośpiech dowództwa, złe warunki atmosferyczne uniemożliwiające działalność lotnictwa, brak interwencji ze strony hiszpańskiej. Po bitwie pod Guadalajarą CTV straciło samodzielność działania i zostało podporządkowane woli Franco.

Natomiast działalność na pozostałych frontach kończyła się sukcesami:

- czwarty front: Kantabria (Santander), Brunete i bombardowanie Léridy (31 marca – 2 listopada 1937 r., gen. Bastico);
- piąty front: Teruel (15 grudnia 1937 – 20 lutego 1938 r., gen. Berti);
- szósty front: kampania w Aragonii i bombardowanie Barcelony (9 marca – 19 kwietnia 1938 r., gen. Berti);
- siódmy front: ofensywa w Levante (23 kwietnia – 25 lipca 1938 r., gen. Berti);
- ósmy front: zachodni brzeg Ebro (25 lipca – 16 listopada 1938 r., gen. Berti);
- dziewiąty front: Katalonia (grudzień 1938 – kwiecień 1939 r., gen. Gambaro)⁶⁵.

Włosi w Brygadach Międzynarodowych

Brygady Międzynarodowe były siłami zagranicznymi, które wsparły hiszpańską Republikę w jej walce z wojskami powstańczymi. Łącznie składały się z 35 tys. osób – przedstawiciele 53 narodów⁶⁶, z czego 3354 było Włochami⁶⁷.

⁶⁴ Na temat zmian strukturalnych w CTV *vide*: A. Rovighi y F. Stefani, *op. cit.*, Roma 1993 i 1994.

⁶⁵ Na temat przebiegu operacji militarnych *vide*: *ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*. Wydaje się dziwne, że autor tej miary co M. Alpert w swojej książce *El Ejército Republicano en la Guerra Civil* (Barcelona 1977) właściwie nie czyni żadnego odniesienia do Brygad Międzynarodowych.

⁶⁷ Liczbę tę podał Hugh Thomas na podstawie dzieła *Historia del Partido Comunista italiano* Palmiro Togliattiego (F. Sch w a r t z, *La internacionalización de la Guerra Civil española*, Barcelona

Spośród 3354⁶⁸ Włochów 3108 było żołnierzami, a 246 wchodziło w skład służb pomocniczych. W większości (1819, czyli 54%) byli oni członkami Partii Komunistycznej, a 1096, czyli 33%, nie miało przynależności partyjnej, choć podobnie jak komuniści i socjaliści (310) byli radykalnie przeciwni faszyzmowi. Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, to włoscy *brigadistas* byli w większości pracownikami pierwszego i drugiego sektora gospodarki i jedynie nieznaczna mniejszość pochodziła ze środowisk akademickich. Spośród ich wszystkich ok. 600, tj. prawie 20%, straciło życie⁶⁹.

Pierwszymi żołnierzami Brygad Międzynarodowych byli włoscy i niemieccy uchodźcy polityczni, którzy przebywali w Barcelonie w 1936 r., oraz sportowcy przybyli do tego miasta, by uczestniczyć w Olimpiadzie Ludowej, która miała się rozpocząć 19 lipca i stanowić przeciwwagę dla XI Igrzysk Olimpijskich w Berlinie (1–16 sierpnia)⁷⁰. W ten sposób miesiąc po wybuchu wojny domowej, 17 sierpnia 1936 r., w Barcelonie została utworzona pierwsza jednostka włoska. Była to *Colonna Italiana* Francisco Ascaso – owoc kontaktów, jakie Carlo Rosselli utrzymywał z Krajową Konfederacją Pracy (*Confederación Nacional del Trabajo*, CNT), najsilniejszym w Katalonii związkiem zawodowym o charakterze anarchistycznym⁷¹. Nieco później, 3 września, również w Barcelonie wskutek działań Vittoria Vidaliiego utworzono inną włoską jednostkę, tym razem komunistyczną: *Centurię „Gastone Sozzi”* (*Centuria „Gastone Sozzi”*). Została ona włączona do 5. Pułku, którego jednym z organizatorów był właśnie Vidali⁷².

Dnia 22 października rząd Republiki wydał rozkaz oficjalnego utworzenia Brygad Międzynarodowych⁷³ i w Albacete (głównym ośrodku Brygad) zostały

1971, segunda edición – primera, de 1970, págs. 182 y 201). Emerytowany profesor Universidad Complutense w Madrycie, Ángel Viñas Martín w *El combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo* (Barcelona 2012, s. 259) podaje liczbę „ok. 36 000”.

⁶⁸ Uniwersytet w Barcelonie za pośrednictwem Pawilonu Republiki (Pabellón de la República, także w Barcelonie) dysponuje bazą danych 1357 włoskich *brigadistas*, z pseudonimem każdego z nich, kraju pochodzenia i pozostałymi danymi, m.in. bitwami, w których każdy z nich uczestniczył, afiliacji partyjnej, daty i miejsca urodzenia, miesiącami spędzonymi w Hiszpanii oraz innymi informacjami. Dostęp do tej bazy można uzyskać przez stronę: http://sidbrint.ub.edu/ca/search/hospital-de-lampolla?search_api_views_fulltext=Italians (dostęp: 31 I 2017 r.); liczba żołnierzy w bazie danych wzrasta z upływem czasu. Składam podziękowania mojemu byłemu studentowi i współpracownikowi Gerardowi Caballé Setó z czwartego roku historii na Universidad Rovira i Virgili (Tarragona, Hiszpania) za udostępnienie mi tej informacji.

⁶⁹ Liczby podane przez Hugh Thomasa na podstawie dzieła Togliattiego. F. Schwartz, *op. cit.*, s. 201.

⁷⁰ M. Eiroa San Francisco, *Brigadas Internacionales: la solidaridad de la izquierda*, [w:] *El combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona 2012, s. 265.

⁷¹ M. Puppini, *Brigadistas Italianos*, [w:] *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memoria histórica*, Salamanca 2007, s. 356.

⁷² M. Puppini, *op. cit.*, s. 357.

⁷³ S. Álvarez, *Historia política y militar de las Brigadas Internacionales*, Madrid 1996, s. 12, 68.

sformowane pierwsze bataliony, spośród których jeden był włoski (pozostałe to francuski i niemiecko-węgierski)⁷⁴. Wówczas batalion „włoski” składał się ze wspomnianej centurii „Gastone Sozzi” i centurii „Sprawiedliwość i Wolność” („Giustizia e Libertà”)⁷⁵. Do tych trzech batalionów dołączyła czwarta jednostka, składająca się przeważnie z Polaków: batalion „Jarosław Dąbrowski”⁷⁶. W Paryżu zaś 27 października doszło do rozmów Partii Republikańskiej, Socjalistycznej i Komunistycznej i w ten sposób narodził się Włoski Legion Antyfaszystowski. Według ustaleń paktu miał on pozostać do dyspozycji hiszpańskiego Sztabu Generalnego, a w jego skład mieli wchodzić ochotnicy na przynajmniej sześciomiesięcznych kontraktach⁷⁷.

Przed wejściem do walki batalion „włoski” został przemianowany na batalion „Giuseppe Garibaldi” i działał pod tą nazwą do kwietnia 1937 r. (później była Brygada „Giuseppe Garibaldi”). Dowodził nim republikanin Randolfo Pacciardi, ale silne wpływy mieli również komisarze polityczni: komunista Luigi Longo, pseudonim „Gallo”, i socjalista Amedeo Azzi⁷⁸. Batalion „Giuseppe Garibaldi” wszedł w skład XII Brygady Międzynarodowej, utworzonej 1 listopada 1936 r., której dowódcą był „generał” Luckács (Mate Zalka), szefem sztabu pułkownik Biełow (Karło Łukanow), a komisarzem Longo⁷⁹. Kiedy 9 listopada wyruszyła ona na front, Longo został zastąpiony przez Gustava Reglera⁸⁰. Cztery dni później, 13 listopada, odbył się chrzest bojowy Brygady w postaci nieudanego ataku na Cerro de los Angeles, wzgórze na południu Madrytu, który kosztował życie 300 ludzi⁸¹.

Równolegle włoski komunista Giuseppe Di Vittorio, *alias* „Nicoletti”, 1 listopada został mianowany szefem XI Brygady Międzynarodowej, która została utworzona jako pierwsza w kolejności z „generałem” Émilem Kleberem (Manfred Stern) jako dowódcą⁸². Dnia 8 listopada dotarła ona do Madrytu jako wzmocnienie obleganego miasta, co wywołało powszechny entuzjazm, i już dzień później przystąpiła do walk⁸³. Przez 10 dni walczyła na pozycjach w Miasteczku Uniwersyteckim (Ciudad Universitaria) i Casa de Campo oraz na najważniejszym Moście Francuzów (Puente de los Franceses)⁸⁴.

Straty XI Brygady Międzynarodowej w obronie Madrytu były tak duże, że musiała ona zostać zmieniona przez XII Brygadę i wycofana do Archeny (Murcja),

⁷⁴ F. Schwartz, *op. cit.*, s. 194.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ M. Puppini, *op. cit.*, s. 357.

⁷⁸ M. Eiroa San Francisco, *op. cit.*, s. 273; M. Puppini, *op. cit.*, s. 358.

⁷⁹ C. Engel Masoliver, *op. cit.*, s. 30.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² S. Álvarez, *op. cit.*, s. 69.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ C. Engel Masoliver, *op. cit.*, s. 27.

by uzupełnić stany osobowe i naprawić czołgi⁸⁵. W trakcie tego procesu wymiany Batalion „Ernst Thälmann” stał się częścią XII, a Batalion „Giuseppe Garibaldi” – XI Brygady⁸⁶. W XI Brygadzie włoscy antyfaszyści walczyli do końca trwania wojny domowej w Hiszpanii.

Łącznie hiszpańska Republika mogła liczyć na pięć „czystych” Brygad Międzynarodowych: XI, XII, XIII (wszystkie one od listopada 1936 r.), XIV (od grudnia 1936 r.) i XV (od lutego 1937 r.) oraz jedną „mieszaną” – CXXIX (kwiecień 1937 r.), które walczyły nieprzerwanie przez dwa lata⁸⁷. Batalion „Giuseppe Garibaldi” walczył pod Cerro de los Ángeles i nad Jaramą koło Madrytu (luty 1937 r.) i w bitwie pod Guadalajarą (marzec 1937 r.). Już jako Brygada „Giuseppe Garibaldi” (w ramach XI Brygady Międzynarodowej pod dowództwem Pacciariego i z Włochami z batalionu „Dimitrow”, rozwiązanej Włoskiej Kolumny oraz innymi formacjami) od 1 maja 1937 r. walczyła w Aragonii (bitwy pod Belchite – sierpień i wrzesień 1937 r., pod Teruelem – od grudnia 1937 do stycznia 1938 r., pod Singrą – koniec stycznia 1938 r. – oraz nad rzeką Alfambra w prowincji Teruel⁸⁸ – luty 1938 r.), a od 25 lipca 1938 r. w słynnej bitwie nad Ebro, najkrwawszej w ciągu całej wojny domowej (ok. 100 tys. poległych i rannych)⁸⁹.

Po bitwie nad Ebro Brygady Międzynarodowe zostały rozwiązane wskutek propozycji premiera rządu republikańskiego, dr. Juana Negrina Lópeza (wierzył, że w ten sposób uzyska wycofanie się sił włoskich i niemieckich z Hiszpanii)⁹⁰. Już 15 listopada 1938 r., gdy po trzech wyczerpujących miesiącach spędzonych w górach na prawym brzegu Ebro wojska republikańskie wycofały się za rzekę, Barcelona pożegnała *brigadistas*, którzy odbyli defiladę na jej ulicach. Między nimi znaleźli się również Włosi. Komunistyczna działaczka Dolores Ibárruri, „La Pasionaria”, żegnała ich słowami: „Możecie odchodzić z dumą: jesteście historią, jesteście legendą”⁹¹.

Warto podkreślić to, że niektórzy włoscy brygadziści pozostawili nam swoje pamiątki z Hiszpanii. Szczególną wagę ma dzieło zbiorowe opublikowane w 1937 r. przez hiszpański związek zawodowy UGT w Madrycie pt. *Garibaldini in Ispagna*. Z kolei na poziomie indywidualnym wyróżniają się dzieła pamiątkarskie autorstwa Dina Fiengi (*La settimana portentosa della difesa di Madrid*, 1954), de Giovanniego Pesce (*Un garibaldino in Spagna*, 1955, y *Senza tregua. La guerra dei GAP*, 1967), Luigiego Longi (*Las brigadas internacionales en España*, 1956), Giacomo Calandronego (*La Spagna brucia. Cronache garibaldine*, 1962) oraz Ennio Tofoniego (*Un lungo camino nella sierra*, 1971)⁹².

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*, s. 27–41.

⁸⁸ Miasto Teruel jest stolicą prowincji o tej samej nazwie.

⁸⁹ C. Engel Masoliver, *op. cit.*, s. 27–29.

⁹⁰ F. Schwartz, *op. cit.*, s. 203.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² M. Gil Rovira, *Los Garibaldini escriben España*, [w:] *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memoria histórica*, Salamanca 2007, s. 184–189.

Po wojnie domowej i II wojnie światowej niektórzy włoscy *brigadistas* osiągnęli znaczne sukcesy polityczne. Palmiro Togliatti został wybrany na honorowego przewodniczącego Komunistycznej Partii Włoch (PCI), a Luigi Longo na jej wiceprzewodniczącego⁹³. Do Komitetu Centralnego partii weszli z kolei Giuseppe Alberganti, Ilio Barontini, Giulio Cerreti, Edoardo D'Onofrio, Giuseppe Di Vittorio (Mario Nicoletti), Armando Fedeli, Francesco Leone, Giuliano Pajetta (Camen), Giacomo Pellegrini i Velio Spano. Spośród nich Barontini, Cerreti, D'Onofrio, Di Vittorio i Pellegrini byli deputowanymi we włoskim parlamencie, a Barontini został senatorem⁹⁴. Warto również wspomnieć, że we Włoszech byli *brigadistas* otrzymali te same prawa, co weterani CTV: dawni wrogowie, po wojnie zjednoczeni we wspólnym wysiłku na rzecz nowego państwa⁹⁵.

Włosi stanowili istotny komponent Brygad Międzynarodowych. W wojnie domowej w Hiszpanii walczyli więc nie tylko po stronie Franco.

W dniu 1 kwietnia 1939 r. gen. Franco wygrał wojnę, swoją wojnę, i chociaż nie lubił tego przyznawać (jego samouwielbienie nie miało granic), wiele zawdzięczał Włochom Mussoliniego. Włochom, które miały przed sobą ledwie sześć lat życia i które od jesieni 1943 r. same doświadczyły wojny domowej.

Z języka hiszpańskiego przełożył

BARTOSZ KACZOROWSKI

Bibliografia

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Ciano G., *Diario*, Barcelona 1946.
Ciano G., *Diarios, 1937–1943*, Barcelona 2004.
Ciano G., *Europa hacia la catástrofe*, Barcelona 1949.

OPRACOWANIA

- Alpert M., *El Ejército Republicano en la Guerra Civil*, Barcelona 1977.
Álvarez S., *Historia política y militar de las Brigadas Internacionales*, Madrid 1996.
Bosworth R.J.B., *Mussolini*, Barcelona 2003.
Castells A., *Las Brigadas Internacionales de la Guerra de España*, Barcelona 1973.
Clark M., *Mussolini. Personalidad y poder*, Madrid 2007.
Coverdale J.F., *I primi volontari italiani nell'esercito di Franco*, „Storia Contemporanea”, Il Mulino (Bologna) II, 1971, vol. III, s. 545–554.

⁹³ A. Castells, *Las Brigadas Internacionales de la Guerra de España*, Barcelona 1973, s. 441.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.

- Coverdale J.F., *Italian Intervention in the Spanish Civil War*, Princenton, New Jersey 1975.
- Coverdale J.F., *The Battle of Guadalajara*, „Journal of Contemporary History” 1974, vol. I, s. 53–75.
- De Mesa J.L., *El regreso de las legiones (La ayuda militar italiana a la España nacional, 1936–1939)*, Granada 1994.
- Eiroa San Francisco M., *Brigadas Internacionales: la solidaridad de la izquierda*, [w:] *El combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, Barcelona 2012.
- Engel Masoliver C., *Historia de las Brigadas Mixtas del Ejército Popular de la República*, Madrid 1999.
- Gil Rovira M., *Los Garibaldini escriben España*, [w:] *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memoria histórica*, Salamanca 2007.
- Heiberg M., *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil Española*, Barcelona 2003.
- Infiesta Pérez J.L. (J.L. Alcofar Nassaes), *Algunas aportaciones al conocimiento de la batalla de Guadalajara*, „Revista de Historia Militar” 1999, n° 86, s. 159–194.
- Infiesta Pérez J.L. (J.L. Alcofar Nassaes), *Algunas precisiones sobre la intervención italiana y alemana en la Guerra de España*, [w:] *Azul y rojo: imágenes de la Guerra Civil Española*, Madrid 1999, s. 108–133.
- Infiesta Pérez J.L. (J.L. Alcofar Nassaes), *Bombardeos del litoral mediterráneo durante la guerra civil*, Valladolid 1998.
- Infiesta Pérez J.L. (J.L. Alcofar Nassaes), *Ocupación de Guadalajara por los italianos en marzo... de 1939*, „Historia y Vida” 1995, n° 326, s. 80–85.
- Infiesta Pérez J.L. (J.L. Alcofar Nassaes), García Huetos A., *Un hecho desconocido en la batalla de Guadalajara*, „Historia y Vida” 1994, n° 311, s. 78–86.
- Ludwig E., *Conversaciones con Mussolini*, Barcelona 1978.
- Minniti F., *Italiani in Spagna. I disertori del Corpo Truppe Volontarie*, [w:] *Fascismo e Franchismo. Relazioni, immagini, rappresentazione*, ed. G. di Febo, R. Moro, Soveria Mannelli 2005, s. 57–81.
- Moradiellos E., *1936. Los mitos de la Guerra Civil*, Barcelona 2004.
- Moradiellos E., *El reñidero de Europa. Las dimensiones internacionales de la Guerra Civil española*, Barcelona 2001.
- Moreno Juliá X., *Hitler y Franco: diplomacia en tiempos de guerra, 1936–1945*, Barcelona 2007.
- Moreno Juliá X., *La División Azul. Sangre española en Rusia, 1941–1945*, Barcelona 2004.
- Moreno Juliá X., *Legión Azul y Segunda Guerra Mundial: hundimiento hispano-alemán en el Frente del Este, 1943–1944*, Madrid 2014.
- Murias C., Castañón C., Manrique J.M., *Militares italianos en la Guerra Civil española. Italia, el fascismo y los voluntarios en el conflicto español*, Madrid 2010.
- Negreira P., Juan J., *Cabrera 1936. El paraíso roto*, Palma 2007.
- Negreira P., Juan J., *Mallorca 1936. La sublevación militar y el desembarco republicano*, Palma 2006.
- Negreira P., Juan J., *Ordeno y mando. Los bandos y edictos durante la Guerra Civil en Baleares*, Palma 2006.
- Payne S.G., *Franco y Hitler. España, Alemania, la Segunda Guerra Mundial y el Holocausto*, Madrid 2008.

- Puppini M., *Brigadistas Italianos*, [w:] *Las Brigadas Internacionales: 70 años de memoria histórica*, Salamanca 2007.
- Rodrigo J., *La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936–1939*, Madrid 2016.
- Rovighi A., Stefani F., *La partecipazione italiana alla Guerra Civile Spagnola (1936–1939)*. Roma 1993 i 1994.
- Saz Campos I., *Mussolini contra la II República. Hostilidad, conspiraciones, intervención (1931–1936)*, Valencia 1986.
- Schwartz F., *La internacionalización de la Guerra Civil española*, ed. 2, Barcelona 1971.
- Spengler O., *La decadencia de Occidente. Bosquejo de una morfología de la Historia Universal*, ed. 10, Madrid 1958.
- Tusell X., García Queipo de Llano G., *Franco y Mussolini. La política española durante la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona 1985.
- Viñas Á., *Los apoyos exteriores, palancas de la victoria y de la derrota*, [w:] *En el combate por la Historia. La República, la Guerra Civil, el Franquismo*, ed. Á. Viñas, Barcelona 2012.

XAVIER MORENO JULIA

Italians in Spanish Civil War (1936–1939)

80 years after the beginning of Spanish Civil War (1936) we can not forget the involvement of Italians because this was the most important foreign contingent of combatants (as numerous as the Moroccans). In this study we analyse some elements in order to understand the importance of Italian participation in the War. Firstly, what historiography said about it. Secondly, the size of intervention on the side of General Franco (men, desertions, the particular case of Littorio Division, casualties, military material sent, sanitary action and Spanish debt) and on the side of the Peoples Front (the Italian Battalion converted into the Garibaldi Battalion and finally the Garibaldi Brigade). And thirdly, participation in fights: on one hand, fighting for Franco (70 000 – 80 000 men fighting in very complex and changing military structures) and on the other, for the Republican side (3400 men in the International Brigades). The most important military operations of the War were mentioned in which the Italians took part.

Keywords: Spanish Civil War (1936–1939), Italian participation, Italians on the Nationalist side, Italians on the Republican side.